

Nové nálezy při restaurování středověké nástěnné malby v klášterním kostele Nanebevzetí Panny Marie v Polici nad Metují

Táňa Šlézová

V roce 2021 byla restaurována vzácná středověká nástěnná malba nacházející se v bývalém benediktinském klášterním kostele Nanebevzetí Panny Marie v Polici nad Metují. Původem středověký klášterní komplex z konce 13. století byl z velké části přebudován v době baroka, až na kostel, jehož jádro středověké zůstalo. Do jeho interiéru pak promluvila teprve regotizace v 19. století, která středověký charakter částečně překryla.

V jižním úseku pětibokého presbytáře ve stěně nalezneme niku, resp. sedile, pocházející z doby výstavby kostela. Bylo objeveno v r. 1954 při stavebních zásazích spojených s otloukáním mokrých omítek ve spodních částech stěn. S ním byly objeveny i dva původní sanktuáře a dochované plochy středověkých omítek.¹ Uvnitř sedile se odkryly vzácné raně gotické nástěnné malby. Ještě v roce 1954 bylo sedile odborně restaurováno. Jeho odkryv a restaurování provedl ak. mal. Josef Krčil.² V presbytáři byly tehdy identifikovány zbytky původních omítek z 13. století, kvalitních, hlazených, později ovšem poškozených pekováním. Sedile však bylo v historii zazděné, a proto jeho omítky nebyly pozdějším napekovaním porušeny.³ V roce 1958, kdy byly průzkumné práce ukončeny, byl presbytář prezentovaný jako vybílený (překryté pseudogotické výmalby) s odkrytými středověkými prvky a nálezy.

V rámci Královéhradeckého kraje tato malba představuje významné dílo, protože se jedná o jednu z nejstarších dochovaných nástěnných maleb v tomto regionu. Sedile však od doby svého objevení neprošlo žádným dalším restaurátorským zásahem, což se na jeho stavu nutně podepsalo. A proto v loňském roce došlo k jeho restaurování. Původní omítky již byly narušeny zejména vlhkostí z okolního zdiva a vzlínáním od podlahy. Omítky zasažené zasolením v soklové části již samovolně odpadávaly. Ve vyšších partiích se původní omítky uvolňovaly, staré tmely dožívaly a vypadávaly a retuše byly dávno ztmavnuté. Celý povrch omítek i maleb pak pokrýval nános prachového a mastného depozitu. Restaurátorské práce prováděl restaurátor MgA. Martin Májek. Došlo k citlivému zásahu, při kterém byly odstraněny nevyhovující staré tmely a retuše, povrch omítek šetrně očištěn od prachu a depozitu, provedeno odsolení, fixace uvolněných omítek ke stěně a následné vytmelení a vyretušování defektů. Retuš tmelů byla volena velmi střízlivě a jen v nutném rozsahu si dovolila doplnit základní tvarosloví malířských výjevů, v míře jejich zčítelnění.

Při restaurování se kromě záchrany a prodloužení životnosti těchto vzácných maleb podařilo identifikovat dříve nerozeznatelné náměty a tím rozšířit znalosti o obsahu a funkci výzdoby sedile. Sedile vzniklo spolu s malbami na přelomu 13. a 14. století nebo kolem r. 1300, v souvislosti s výstavbou kostela. Má výrazné hrotité zakončení a uvnitř ho pokrývá sotva 1 cm tenká původní omítka kletovaná do hladkého povrchu. Na této kvalitní omítce je provedena nástěnná malba ještě zjednodušeným románským lineárním malířským stylem. V horní části niky je namalována frontálně hlava Krista s nimbem, do kterého je vepsaný kříž. Z ikonografického hlediska se jedná o symbolické zpodobnění ikony Kristovy hlavy, která se nazývá mandylion. Kristus zde má delší vlnité vlasy a je namalován jen lineárně černou barvou na světlém omítkovém podkladu. Hlava Krista je umístěná přesně do středu tak, že hřbet nosu leží ve svislé ose obrazu a špička nosu tvoří jeho geometrický střed. Pod Kristovou hlavou na ploše niky se ve dvou řádcích nachází původní nápis psaný raně středověkou nápisovou uncíálou. Jeho čitelnost je špatná, a proto se ho dosud nepodařilo přečíst a přeložit.

Obr. 1. Police nad Metují, kostel Nanebevzetí Panny Marie, sedile po restaurování, foto: autorka, 2021

Funkce popisovaného sedile přináležela stoličce opata benediktinského kláštera, která se zde musela nacházet. Zobrazení symbolu Kristovy hlavy, mandylionu, ukazovalo na opata jako zástupce Krista na zemi a tím zdůrazňovalo jeho nadřazenou funkci nad ostatními řádovými příslušníky.⁴

Další malby se dochovaly ve špaletách niky. Ve starší literatuře se o nich buď vůbec nehovoří, nebo jsou popisovány jako neidentifikovatelná ornamentika: „... ornamentika ve vnitřním ostění niky je naprosto porušená.“⁵ V rámci proběhnuvšího restaurování se však podařilo tuto výzdobu identifikovat a z ikonografického hlediska interpretovat. Nejlépe se zachovala ve špaletách hrotitého záklenku. Nejedná se však o žádnou neurčitou ornamentiku, ale o malbu zoomorfního fantaskního motivu představujícího dva draky zobrazené proti sobě s navzájem propletenými krky. Jde o velmi působný motiv, dnes dochovaný bohužel jen v základním otisku tvarů, tedy bez kresebného provedení detailů. Tyto detaily časem zanikly pravděpodobně kvůli technice provedení malby zčásti již na suchý podklad (tzv. fresco secco).

Draci jsou stylizovaní, upravení ve svých postojích tak, aby se vtěsali do cípu niky a do šířky jejích špalet. Každý drak je na jedné straně špalety, přičemž hlavy jim přesahují a prolétají se téměř uprostřed lomení záklenku. Oba jsou namalováni z profilu jako jednohlavá stvoření s ocasem, párem křídel, dlouhým krkem, výraznou tlamou a ušima. Hlavy mají propletené, ale pohledy odvrácené od sebe. Jsou zobrazeni na černém pozadí, sami v barevnosti světlého povrchu omítky s pozůstatky černé a červené barevnosti malířských detailů. Ocasy draků jsou také spletené do uzlu. Neméně důležitá jsou dračí

Obr. 2. Police nad Metují, kostel Nanebevzetí Panny Marie, hrot sedile s malbami po restaurování, foto: autorka, 2021

křídla, která jsou namalována z peří. S pernatým typem křídel bývali draci zobrazováni v křesťanském prostředí zejména v raných obdobích, zhruba do 13. století. Od poloviny 13. století pak postupně začali být vyobrazováni především s křídly blanitého typu, připomínajícími netopýří křídla, a to z důvodu, že pernatá křídla byla spojována spíše s nebeskými stvořeními.⁶ Zobrazení pernatých dračích křídel na těchto malbách tedy potvrzuje jejich raně středověké datování. Jak jsme zmínili výše, dvojice propletených draků je zachována ve špaletách cípu lomeného oblouku. Níže se na špaletách niky dochovaly už jen menší a méně zachovalé fragmenty malby. Zhruba v úrovni středověkého textu se ve špaletách dochovaly ještě drobné fragmenty dalších pernatých křídel. Dle všeho tak motiv draků mohl pokračovat jako ornament dál na špaletách směrem k zemi.

Motiv draků, tedy dábelických stvoření, se může zdát velmi neočekávaný v zobrazení na místě, které přináleželo stolici opata. Z ikonografického hlediska se jedná o velmi zajímavý výklad i východisko této nevšední spojitosti. Symbol draka odkazuje k peklu a silám namířeným proti Bohu a Kristu. Pokud se však drak ve středověku zobrazil se zauzleným ocasem, uzlem na krku, nebo jako dva draci vzájemně propletení, jednalo se o specifický přerod významu tohoto symbolu. Takto zobrazený drak/draci pak symbolizují spoutání a porážku dábelického stvoření a tím vítězství Boha nad těmito zlými silami, či dokonce ochranu nad nimi.⁷ Jak píše Č. Pavlík ve svém článku: „Drak, chápáný jako ztělesnění zla, může paradoxně posloužit i k vyjádření touhy po jeho odvrácení. Domníváme se, že takový význam má dvojice draků s propletenými (zaklesnutými) krky a odvrácenými hlavami.“ V případě zobrazení samostatného draka se smyčkou na ocasu či krku je bližší symbolika porážky zla. Naopak v případě dvou draků v sobě zaklesnutých s propletenými krky a odvrácenými hlavami se symbolika posouvá a vyjadřuje přímo ochranu před zlem, nazývanou také jako tzv. apotropaion.⁸

Analogií tohoto ikonografického zobrazení mnoho není, o to víc je jeho uplatnění v opatském sedile polického kostela vzácné a zajímavé. Draky s propletenými krky nalezneme v románských a gotických chrámech, jako např. v bazilice v Bayeux nebo na dómu v Mišni. V našem prostředí je známé zobrazení reliéfu propletených draků v nadpraží dveřního portálu či sedile na hradě Švamberku, datované kolem roku 1500, nebo

reliéf na torzu kachle s podobným motivem z hradu Rýzmburk, datované do 14. století.⁹ V oblasti nástěnného malířství se nám podařilo identifikovat analogii v kostele sv. Vincence v Doudlebách, kde se na překladu portálu do sakristie nachází motiv dvou propletených okřídlených draků, datovaný kolem poloviny 14. století.¹⁰ Doudlebské malby jsou o půlstoletí mladší, nicméně formálně velmi podobné. V rámci středověké nástěnné malby zde lze zmínit také námět propletených draků z výmalb ze 14. století v presbytáři kostela sv. Jakuba v Tečovicích. Zde se tento motiv, doprovázející motiv ďábla a pekla, nachází na západní části vítězného oblouku.

Polické zobrazení draků tak bude navíc pravděpodobně patřit k nejstarším zobrazením tohoto námětu, jaká jsou doposud v našem prostředí známa.

- 1 K historii nálezu niky SÁDLO, Václav, Kostel Nanebevzetí P. Marie v Polici nad Metují, *Zprávy památkové péče*, 1955, roč. 15, č. 6–8, s. 215–219.
- 2 PEŠINA, Jaroslav a kol., *Gotická nástěnná malba v zemích českých I 1300–1350*, Praha, 1958, s. 149–151. Josef Krčil (1906–1985), kutnohorský malíř a restaurátor, se věnoval restaurování nástěnných maleb v 50. a 60. letech 20. stol., sám i v kolektivu restaurátorů. Pracoval na restaurování nástěnných maleb např. na zámku v Doudlebách nad Orlicí, Rychnově n. Kněžnou, v Novém Městě n. Metují aj. O osobě restaurátora více online na https://cs.wikipedia.org/wiki/Josef_Kr%C4%8Dil.
- 3 K historii nálezu niky viz SÁDLO, V., Kostel Nanebevzetí P. Marie, s. 215–19. K historii kostela online na <https://www.policenm.cz/zivot-ve-meste/turistika/pamatky/farni-kostel-/>.
- 4 PEŠINA, J. a kol., *Gotická nástěnná malba*, s. 150.
- 5 Tamtéž.
- 6 PAVLÍK, Čeněk, Draci na kachlích gotiky a renesance aneb kouzelný svět fantazie, *Archaeologia historica*, 2010, roč. 35, č. 1–2, str. 278.
- 7 RULÍŠEK, Hynek, *Postavy, atributy, symboly – Slovník křesťanské ikonografie*, bez místa vydání 2006, heslo drak.
- 8 PAVLÍK, Č., *Draci na kachlích*, s. 285.
- 9 Tamtéž, s. 285–286.
- 10 STEINOVÁ, Iva, Ikonografie nástěnných maleb v sakristii kostela sv. Vincence v Doudlebách, *Umění*, 1993, roč. 41, s. 3–4, s. 199–205.

Hrad Vizmburk. 50 let od zahájení archeologického výzkumu

Jiří Slavík

Když se archeolog pražského Archeologického ústavu Československé akademie věd a úpický rodák PhDr. Antonín Hejna, CSc., na vrcholu své pracovní kariéry vrátil začátkem srpna roku 1972 do rodného kraje, aby v rámci systematického výzkumu opevněných sídel doby přemyslovské provedl zjišťovací výzkum na hradě Vizmburku u Havlovic, očekával, že najde nepříliš rozsáhlé pozůstatky opevnění i zástavby spíše provizorního charakteru. Obdobné situace totiž odhalovaly jeho předchozí výzkumy na Bolkově u Libče, Bradle u Hostinného, Zámeckém vrchu u Radvanic a na Rechberku. Na rozdíl od nich však na Vizmburku byly známy dějiny hradu, postup jeho majitelů i doba zániku destrukční akcí slezských knížat a lužického Šestiměstí v roce 1447. Areál hradu byl od roku 1958 nemovitou kulturní památkou, evidovanou pod číslem 3517 v Rejstříku státního seznamu nemovitých kulturních památek v kraji Východočeském na základě usnesení ONV v Trutnově z 5. listopadu 1963. Do rejstříku byl hrad zpočátku zapsán i v okrese Náchod pod rejstříkovým číslem 1564 na základě usnesení ONV v Náchodě z 24. června 1963, omyl se však velice rychle podařilo eliminovat.¹

Archeologicky odkrývaný hrad Vizmburk se od počátku výzkumu stal fenoménem přinejmenším českého významu. Hned v závěru srpna 1972 totiž po zjištění mohutných vrstevnutí došlo na jižním okraji hradního návrší ke spektakulárnímu odkrytí dvou konzol s výběhy klínových klenebních žeber v hradbě in situ.